

Lajiluokituksen ontologiaa ja ongelmia

Kotimaisten kielten keskuksen tutkijoiden *Genreanalyysi: Tekstilajitutkimuksen käsikirja* (2012) ja sen verkossa ilmestynyt sisarjulkaisu *Genreanalyysi: Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* (2012) ovat yhdessä tavattoman monipuolinen, tähän asti kattavin kuvaus genrestä Suomessa. Teoksista ilmestyi äskettäin *Virittäjässä* arvio (Pentikäinen 2014). Koska tekstilajien oppiminen ja opettaminen on monen ammattikunnan, kuten kielen- ja kirjallisuudentutkijoiden, journalistien sekä äidin-kielen ja kirjallisuuden opettajien, työn keskeistä sisältöä, aiheesta on syytä jatkaa.

Teoksissa pohditaan muun muassa kysymystä siitä, onko olemassa ikuisia laji-olemuksia, jotka muistuttavat Immanuel Kantin ihmisymmärryksen kategorioita, kuten aikaa ja paikkaa. Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila ja Antti Kylänpää päätyvät artikkelissaan (2012) hillittyyn essentialismiin, jonka mukaan lajiluokitukset muuttuvat kyllä historian kuluessa, mutta vain tietyn laji-olemuksen sallimissa rajoissa. Laji-olemus nähdään tällöin ylihistoriallisena, Kantin ihmisymmärryksen kategorioita lähestyvänä. Ylihistoriallisuus ja universaalisuus koskee käsitykseni mukaan kuitenkin vain hyvin abstrakteja esityksiä, kuten matematiikkaa. Sen sijaan hillittykään essentialismi ei nähdäkseni selitä laji-olemusten rajat ylittäviä aitoja hybridejä. Abstraktiotasoltaan matalammassa empiirisessä todellisuudessa, kuten varsinkin taiteen esityslajeissa, toteutuu usein antiessentialismi, koska niissä on aina mukana paljon suurempi määrä kulttuuris-historiallisia ja henkilöhistoriallisia muuttujia. Juuri siihen perustuu taiteen ja tieteenkin avantgardismi, uutta luovat rajanylitykset.

Genreanalyysi-teokset keskittyvät tekstilajitutkimukseen mutta osoittavat osaltaan, miten lajiluokitusta käyttävät kaikki, myös ”vanhat” tieteet, kuten eläin-, kasvi- tai kielitiede. Evoluutio, myös kulttuuri-evoluutio, tuottaa lajeja jatkuvasti lisää ja tappaa niitä sukupuuttoon. Lajiluokitus on yksi ihmiskunnan kehittämä keino hallita todellisuutta, ja muiden lajiluokitusten tapaan myös esityslajit ovat historiallisia, syntyvät ja kuolevat olosuhteiden, kulttuurievoluution kehityssuuntien ja ihmisten tarpeiden mukaan ja kontekstissa. Tosin jotkin niistä, kuten kaunokirjallisuuden kolmijako epiikkaan, draamaan, lyriikkaan, ovat pysyneet muuttumattomina jo antiikin ajoilta. Monet taas ovat ihmiskunnan ja sen kulttuurin historian mittassa suhteellisen lyhytaikaisia, kuten monet taiteen tyyli- ja suunnot. Historiassa on ollut myös vuosisadoiksi paikoilleen jäähmettyneitä esitystapoja, joiden ohi kulttuuri-evoluutio on ajanut, kuten skolastinen tiede keskiajalla.

Vanhat kielen esityslajit saattavat tuntua ikuisilta ja universaaleilta lajeilta, joiden kautta maailma on meille aina esittänyt. Ne ovat kuitenkin vain ihmismielen luomuksia ja siksi muuttuvat historian ja kulttuuristen olosuhteiden mukaan. Esityslajit ovat siis kunkin ajan ilmaisumuotojen tarkoituksenmukaisia yleistyksiä, jotka muuttuvat uusien ilmaisumuotojen ilmaantuessa. Ilmaisumuotojen murroksen aiheuttamia kriisejä ja muita ilmiöitä ei *Genreanalyysi*-teoksissa mielestäni käsitellä tarpeeksi, niin hyvin kuin ne toisaalta tuovat esiin esityslajien moninaisuuden ja muuttuvaisuuden.

Esityslajit, kuten muutkin lajit, ovat usein hybridejä, toisiinsa sekoittuneita, ja

erityisesti tänä multimodaalisena aikana niitä syntyy kaiken aikaa lisää. Lajien sekoittuneisuudesta johtuu, että lajimääritykset ovat usein suhteellisia, rajoiltaan liukuvia.

Hyvä esimerkki lajimääritysten suhteellisuudesta on koulukirjoittamisen lajit. Päivi Valtonen (2012) osoittaa katsauksessaan, miten tavattoman moninaisia esityslajeja lukiolainen joutuu lukemaan ja tuottamaan koulussa ja äidinkielen ylioppilaskokeissa. Hän käsittelee myös lajimäärityksen vaikeuksia. Esseetä ei ole aivan helppo määritellä yksiselitteisesti. Entä mikä on tekstitaidon kokeen vastauksen, varsinkin sen niin sanotun tuottamistehtävän esityslaji, ja miten tämä eroaa lyhyestä esseestä? Kokeiden laatijat joutuvat myös koulussa jatkuvasti miettimään tällaisia kysymyksiä. Lajiluokitukset aiheuttavat siis jatkuvasti keskustelua ja erimielisyyttäkin niiden käyttäjien keskuudessa, vaikka ilman niitä emme tule toimeen.

Tekstilaji ja tekstin merkitys

Teokset antavat aihetta pohtia myös, mikä on niin sanotun tekstualismin metodinen asema merkityksiä tutkittaessa. Tämä kysymys herää eloon muun muassa Toini Rahdun (2012) artikkelissa, joka käsittelee kysymystä tekstilajista merkityksen yksikönä. Tekstualismi pyrkii häivyttämään eron sisällön ja muodon välillä väittämällä, että merkitykset sisältyvät kokonaisuudessaan tekstiin ja että niitä ei ole olemassa tekstin ulkopuolella. Päinvastaisen kannan mukaan tekstilajit ja muut kielen ilmaisukeinot eivät luo merkityksiä vaan ainoastaan välittävät tekstin ulkopuolisia, reaali maailmassa – kuten ihmisten tietoisuudessa ja aiemmissa merkityskokemuksissa – jo ennen tekstiä olevia merkityksiä.

Monet tekstin laatimisen ja tulkinnan esimerkit osoittavat, että on tarkoituksenmukaista erottaa tavoiteltu asia- tai merkitysisältö sille annetusta kielellisestä muodosta. Esimerkiksi Salli Kankaan-

pään, Aino Piehlin ja Matti Räsäsen katsauksesta ”Kuinka tutkia lakitekstin syntyä ja tekstilajien rajoja?” (2012) ilmenee, että merkitysisältö, jolle tekstin tuottaja pyrkii antamaan kielellisen muodon, on olemassa jo ennen tekstin tuottamista. Katsaus osoittaa samalla, miten teksti syntyy ja muovautuu tavoiteltujen asiasisältöjen ja merkitysten sekä kielen ilmaisukeinojen vuorovaikutusprosessissa.

Narratologia on jo pitkään erottanut tarinan kertomuksesta, joka on tarinan kielellinen tai elokuvallinen muoto. Suuri yleisö suhtautunee näkemäänsä ja kuulemaansa samoin kuin Frederico Fellini: ”En käy koskaan elokuvissa. Mutta jos satun käymään, minua ei kiinnosta filmissä muu kuin sen *tarina* [kurs. JR]. En kiinnitä koskaan huomiota kameran liikkeisiin, rajaukseen, kamera-ajoihin tms.” (Fellini 1980: 37.)

Maallikkolukijoille tai -elokuvankatsojille esityksen muoto lienee vain väline tuoda näkyviin heitä kiinnostavia maailman asioita. Siksi he ovat kiitollisia kirjailijoille ja elokuvantekijöille, jotka osavat konkretisoida heidän kiinnostuksensa ja merkityskokemustensa kohteet. Näiden taiteenlajien valtava sosiaalinen ja tiedostuttava merkitys perustuu juuri tähän. Tulkittessaan esitysten merkitysisältöä suuri yleisö käyttää puolestaan kaikkia tulkintaresurssejaan – omia aiempia merkityskokemuksiaan, koko yleissivistystään ja yleiskielen koko rikkautta – ratkaisevasti enemmän kuin lajitutkimuksen erityiskäsitteitä.

Syy jyrkkään mielipide-eroon tekstin muodon ja sisällön merkityksestä on mielestäni fakta- ja fiktiotekstien eron virheellinen määrittely, jonka mukaan faktateksteillä on referentti reaali maailmassa, kun taas fiktioteksteiltä tällainen referentti puuttuu. Tästä seuraa käsitys, että faktatekstien esitysmuotoa säätelee ennen kaikkea tavoiteltu asiasisältö mutta koska fiktioteksteillä tällaista reaali maailman referenttiä ei ole, niissä kiinnostavaa on vain pelkkä muoto, joka samalla

on koko sisältö (vrt. McLuhan 1984: ”väline on viesti”).

Kuitenkin myös fiktioteksteillä on reaalityodellisuudessa referentti: ihmiskokemusten ja ihmislunnon yleiset piirteet, rakenteet ja lainalaisuudet, joita niillä yritetään kuvata. Fiktioteksti on siis toisen asteen merkki, *metamerkki*, josta on eliminoitu pois kaikki tai useimmat suorat viittaukset historialliseen reaalityodellisuuteen ja johon on jätetty vain ihmiskokemusta yleensä, sen mahdollisuuksia ja lainalaisuuksia kuvaavat ilmaukset. Tätä taiteelle ominaista referentiaalisuutta on kutsuttu myös ihmiselämän ja -kokemuksen epäsuoraksi koodaukseksi. Myös fiktio, vaikka esittääkin vain ihmiskokemuksen rajoissa olevia mahdollisia maailmoja, saa siis viime kädessä aina merkityksensä suhteestaan reaalityodellisuuteen. Kaunokirjalliset tekstit eivät ole pelkkää tyhjää koodausta, koodausta koodauksen vuoksi, vaan niidenkin koodausta säätelee väistämättä kirjoittajan tietämys tekstin ulkopuolisesta substanssista, hänen havainto- ja kokemusrastonsa. Siten asiantuntemus määrää tekstin merkityssisältöä yhtä paljon kuin tekstilaji ja muut käytetyt kielelliset keinot.

Kompromissi: joustava viestintäkäsitys

Löytyykö näiden vastakkaisten käsitysten väliltä keskitietä, jonka avulla koko kiista voitaisiin unohtaa? Kävisikö kompromissista se, että myönnettäisiin esityslajin olevan yksi tekstin merkityksiä säätelevä yksikkö, joka ulottaa vaikutuksensa koko tekstiin, kuten Toini Rahtu ironista esityslajia koskevassa artikkelissaan osoittaa, ja samaan aikaan myönnettäisiin, että toinen, yhtä olennainen merkityksen yksikkö, merkitysten säätelijä, on kirjoittajan asiantuntemus niistä reaalityodellisuuden asioista, joita hän pyrkii tekstillään tavoittelemaan?

Näin myönnettäisiin olemassa olevien tekstilajien tuntemisen ja tutkimisen merkitys mutta samalla vähennettäisiin

tekstilajin yksinvaltaa maailman esittämisessä ja ymmärrettäisiin jatkuvasti uusien tekstilajihybridien synty kulttuuristen olosuhteiden vaihtuessa. Tällainen joustava viestintäkäsitys helpottaisi vuorovaikutusta rikkaan ja jatkuvasti muuttuvan empiirisen todellisuuden ja sitä järjestävien abstraktioiden, kuten luokittelutapojen ja esityslajien, välillä. Juuri tällainen vuorovaikutus takaa parhaiten ihmisen kosketuksen säilymisen todellisuuteen.

JUHA RIKAMA
etunimisukunimi@gmail.com

Lähteet

- FELLINI, FEDERICO 1980: *Fellini*. Helsinki: Love Kirjat.
- KAKKURI-KNUUTTI, MARJA-LIISA – KYLÄNPÄÄ, ANTTI 2012: Tieteellisen artikkelin rakenne, historiaa ja esihistoriaa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* s. 156–185. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- KANKAANPÄÄ, SALLI – PIEHL, AINO – RÄSÄNEN, MATTI 2012: Kuinka tutkia lakitekstin syntyä ja tekstilajin rajoja. Tekstianalyysiä, muutosehdotuksia ja osallistuvaa havainnointia. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* s. 394–431. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- MCLUHAN, MARSHALL 1984: *Ihmisen uudet ulottuvuudet*. Porvoo: WSOY.
- PENTIKÄINEN, JOHANNA 2014: Tekstilajeista laajalti. – *Viritäjä* 118 s. 602–607.
- RAHTU, TOINI 2012: Tekstilaji avaimena ironiseen tulkintaan. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma,

Ulla Tiililä & Mikko Lounela toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* s. 233–264. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

VALTONEN, PÄIVI 2012: Äidinkielen ylioppilaskokeessa kirjoitettavia genrejä. – Vesa

Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* s. 495–514. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

KIRJALLISUUTTA

Ajankohtainen tutkimus maahanmuuttajien sanaston oppimisesta peruskoulussa

Mari Honko: *Alakouluikäisten leksikaalinen tieto ja taito. Toisen sukupolven suomi ja S1-verrokki*. Acta Universitatis Tamperensis 1865. Tampere: Tampere University Press 2013. 470 s. ISBN 978-951-44-9250-1.

Toisen sukupolven maahanmuuttajien koulumenestys on noussut suomi toisena kielenä (S2) -opetuksen ja -tutkimuksen puheenaiheeksi erityisesti uusien PISA 2012 -tulosten julkistamisen myötä. Sattuvasti samaan tilanteeseen valmistui myös Mari Hongon väitöskirja, jossa keskeisenä tehtävänä on verrata peruskoulun toisen sukupolven maahanmuuttajien leksikaalista osaamista suomea äidinkielenään puhuvien (S1) verrokkien osaamiseen ja arvioida tuen tarvetta.

Honko pohtii tutkimuksensa alussa julkisen keskustelun ristiriitaisia näkemyksiä toisen sukupolven maahanmuuttajien koulumenestyksestä: Opetushallituksen oppimistulosraportissa (Kuusela ym. 2008) todetaan, että toisen sukupolven maahanmuuttajien peruskoulun päättötodistuksen keskiarvot eivät poikkeava valtaväestön suoritustasosta, vaan lukuaineiden keskiarvo on heillä jopa

korkeampi kuin kantaväestöllä. Toisaalta samassa raportissa todetaan, että ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien ja etenkin EU-maiden ulkopuolelta muutaneiden koulusuoriutuminen on selvästi vaatimattomampaa kuin suomea äidinkielenään puhuvien ja että maahanmuuttajat jäävät kantaväestöä helpommin vaille toisen asteen tutkintoa. (Mts. 12, 142–143, 171.) PISA 2006 -tutkimuksen perusteella pääteltiin jopa, että meillä toinen sukupolvi menestyisi koulussa paremmin kuin OECD-maissa keskimäärin. Yhdeksi syyksi tutkimustulosten näennäiseen epäjohtamukaisuuteen Honko arvelee *toisen sukupolven* kirjavaa määritelmää. (S. 37–38).

Toiveikas näkemys toisen sukupolven hyvästä koulumenestyksestä on voinut osittain perustua myös vuoden 2006 PISA-testin epäedustavaan otokseen – maahanmuuttajaoppilaita oli testikouluissa yksinkertaisesti liian vähän, jotta tilastollista kattavuutta olisi saatu. Uusimmassa PISA-testauksessa taas otettiin maahanmuuttajaoppilaita yliotos, jolloin testijoukkona oli 1 294 oppilasta. Jo pikainen katsaus vuoden 2013 lopussa